

Om betydelsen av ANDLIG HÅLLBARHET – Reflektioner med anledning av Svenska kyrkans Skogsutredning

Antje Jackelén, ärkebiskop emerita och Anders Wejryd, ärkebiskop emeritus

Innehåll

Varför ska kyrkan bry sig om hållbarhet?	1
Var kommer talet om hållbarhet ifrån?	2
Är hållbarhet ett bra ord för kyrkan?	2
Varför talar vi om andlig hållbarhet?	3
Vad är andlig hållbarhet?	5
Hur kan vi tala om andlig hållbarhet i kristet perspektiv?	6
Vad är ”mervärdet” med andlig hållbarhet?	8
Var sker (Svenska) kyrkans arbete med andlig hållbarhet?	9

Varför ska kyrkan bry sig om hållbarhet?

Det finns ett ställe i Bibeln som ibland kallas för ”Lilla bibeln” eftersom det sammanfattar något centralt i hela evangeliet om Jesus Kristus: ”Så älskade Gud världen att han gav den sin ende son ... för att världen skulle räddas genom honom” (Joh 3:16-17). Här talas om att Gud blir materia, människa. Gud tar parti för världen för att rädda den. Vi får en fingervisning om att Guds relation till världen överglänsar relationen till ”lilla mig”, till kyrkan och även relationen till alla människor. Därför är det viktigt att vi människor inte står i vägen för Guds räddningsvilja för hela världen. Detta kanske inte är något direkt argument för hållbarhetsarbete som vi ser det idag, men det är en ofrånkomlig påminnelse om nödvändigheten att bry sig om planetens väl. Det är också ett klart veto mot att planetens väl underordnas människors kortsiktiga syften.

Ett motargument är att världen ju ändå ska gå under någon gång.¹ Om vi med världen menar vår planet eller vårt solsystem är det förvisso sant, för när solen har slut på bränsle om så där fem miljarder år är det ute med ordningen i solsystemet. Även Bibeln kan uppfattas ge stöd åt världsundergångsargumentet: ”Himlen skall lösas upp som rök, jorden slitas ut som en klädnad och dess invånare dö som flugor” (Jes 51:6). Det finns teologiska strömningar som därför motsätter sig hållbarhetsarbetet med motiveringen: ju förr världen slits ut desto bättre, för då kommer Jesus tillbaka och tar oss som tror på honom till himlen, medan de andra går under. I detta tänk finns dock ett grundläggande fel. Det förminskar Gud, universums skapare, till en gud bland många. En syn på världen där olika grupper och klaner håller på var sin gud motsägs av centrala tankegångar i Bibeln och i den kristna traditionen. Kristna i likhet med judar och muslimer bekänner och ber till Gud som alltings skapare. Kristna sjunger om Jesus som för världen givit sitt liv (sv ps 45). Vi tror på Anden som blåser var den vill (Joh 3:8) och upprätthåller skapelsens vardag (sv ps 476). Vi lever med visionen om ett fredsrrike där ”Gud blir allt, överallt” (1 Kor 15:28).

I stället för att spekulera om världens undergång finns det goda skäl att framhäva människans roll som förvaltare i skapelsen. En förvaltare är en person som inte äger själv men som har fått långtgående

---

¹ Uttryckt med teologiskt fackspråk: Det finns inkarnatoriska och soteriologiska argument för hållbarhetsarbete, samtidigt som det förekommer försök att använda apokalyptik och eskatologi för att argumentera emot.

frihet att hantera någon annans egendom. Samtidigt förblir förvaltaren alltid redovisningsskyldig till ägaren (Luk 12:42-48). Jordan är Herrens, säger Psaltaren (24:1), människan förvaltar endast. Denna Herre är Gud som är från evighet till evighet, för vilken en dag är som tusen år och tusen år som en dag (2 Petrus 3:8). Den långsiktighet som ligger i ordet hållbarhet ligger solklart i linje med kristen tro.

Var kommer talet om hållbarhet ifrån?

Det må förvåna somliga, men talet om hållbarhet är ingen främmande fågel i kyrkans värld. Det har till och med kyrkliga rötter. Så här kan historien beskrivas: 1972 publicerades rapporten *Limits to Growth*, beställd av *Club of Rome*. Samma år hölls FN:s konferens om den mänskliga miljön i Stockholm. I ljuset av detta anordnade Kyrkornas världsråd två år senare en konferens i Bukarest om vetenskap och teknik för mänsklig utveckling. Konferensen krävde ett "hållbart och rättvist samhälle". Det kan ha varit första gången som termen hållbarhet användes i ett samhällsperspektiv med syfte på miljön.² Vid Kyrkornas världsråds femte generalförsamling i Nairobi 1975 talades om "hållbara samhällen".³ Det finns forskning som visar att den på sin tid banbrytande Brundtlandrapporten 1987 fick begreppet hållbarhet direkt ur detta kyrkliga och ekumeniska sammanhang.⁴ Brundtlandrapporten definierar hållbar utveckling som "en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov".⁵ I denna definition saknas ännu medvetenhet om hållbarhetens olika dimensioner liksom om klimatförändringar. Sedan dess har förståelsen av begreppet hållbarhet fördjupats och breddats i både teori och praktik, vilket illustreras till exempel av FN:s sjuutton hållbarhetsmål i Agenda 2030.

Är hållbarhet ett bra ord för kyrkan?

Hållbarhetsbegreppets tidiga koppling till Kyrkornas världsråd och dess genomslag i kyrkans värld tyder på att hållbarhet är ett teologiskt användbart och fruktbart ord. Samtidigt mår det bra av kritisk och självkritisk analys.

1970-talets miljöfokus har utvidgats till dagens globala klimatfokus. Genom global uppvärmning hotas många arters existens. Områden där människor under långa tider har levt och livnärt sig kan bli obebodliga. Biologisk mångfald i sig är viktig, inte bara som framtidsförsäkring. Ekologiska och biologiska samband visar sig vara långt mer intrikata än vad en reduktionistisk, produktionsinriktad användning av naturen hittills har sett. Till synes effektivt utnyttjande av naturens resurser riskerar att skada det samspel mellan arterna som är en förutsättning för att livet upprätthålls.

Samtidigt har förnekelse av klimatkrisen blivit vanligare inom delar av politiken. Uppfattningen finns att vår livsstil inte är förhandlingsbar och nödvändiga förändringar kan skjutas framåt. Nu och här tar tillbaka sin privilegierade position. Sedan, kommande generationer och andra delar av jorden får stå tillbaka.

---

² Brown, Stephen. 2015. *Sustainability and environment: How the ecumenical movement helped mobilize ecology protest in East Germany*. <https://www.oikoumene.org/news/sustainability-and-environment-how-the-ecumenical-movement-helped-mobilize-ecology-protest-in-east-germany> och Conradie, Ernst M. "What, Exactly, Needs to be Sustained amidst a Changing Climate?" In M. Fuller, M. Harris, J. Leidenhag och A. Runehov (red.), 2023. *Global Sustainability: Science and Religion in Dialogue*. Cham: Springer, s. 25-40.

³ World Council of Churches, Central Committee, 2009. Statement on eco-justice and ecological debt <https://www.oikoumene.org/resources/documents/statement-on-eco-justice-and-ecological-debt>

⁴ Meireis, Torsten. 2015. *On the road. Der Pilgerweg der Gerechtigkeit und des Friedens als transformative Herausforderung*. https://boris.unibe.ch/75832/1/On_the_roadMeireis15_05_27.pdf s. 3f.

⁵ Originalkälla: Brundtland, Gro Harlem. 1987. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations General Assembly Document A/42/427, s. 37.

I ett läge då rätt fokus på klimatnödläget blir allt viktigare uppstår frågan om begreppet hållbarhet är tillräckligt brett och radikalt. Den 19:e Europeiska konferensen om vetenskap och teologi som 2022 hölls i Ålesund, Norge, hade Global hållbarhet som tema. Å ena sidan betonade klimatforskare där och då att hållbarhet ställer så höga krav på resiliens och förändringsvilja att existentiella och andliga traditioner ofrånkomligen måste engageras. Å andra sidan restes med tanke på det skarpa läget farhågor att hållbarhet signalerar för mycket kontinuitet. Hållbarhet skulle kunna förespegla att, bara man håller sig under en viss linje, så går det bra med ”business as usual” och inga genomgripande förändringar är nödvändiga. Det är trots allt en stor skillnad mellan ”fortsätt med små justeringar” och ”vänd om”!

Trots denna invändning kvarstår faktum att ordet hållbarhet har slagit igenom och blivit ett viktigt och väletablerat begrepp också hos många som från början var skeptiska. Miljöfrågorna har gått upp i klimatfrågan som i sin tur har blivit klimatkris och klimatnödläge.⁶ I takt med det har också hållbarhet utvidgats från miljö till klimat, från ekologi till ekonomi och sociologi samt till religion och andlighet.

Hållbarhetsfrågor har sedan länge slutat vara endast naturvetenskapliga, tekniska, rättsliga och politiska frågor. De är också kulturella, existentiella och andliga frågor. Inte bara genom framväxten av ekoteologi utan även genom kyrkornas praktiska arbete har det blivit uppenbart att hållbarhet både som princip och som handlingsprogram kräver teologisk reflektion och grundläggning. Det blev redan tydligt i *Jorden är Herrens*, ett miljömanifest från Svenska kyrkans biskopar från 1989. Även Svenska kyrkans *Biskopsbrev om klimatet* från 2014 och 2019⁷, liksom Påve Franciskus klimatencyklika *Laudato si* från 2015⁸, är talande exempel på detta. ”Det är hög tid att vetenskap, politik, näringsliv, kultur och religion – allt som är uttryck för människans värdighet – samverkar. Klimatkrisen är existentiell och andlig, eftersom den berör människolivets grundbetingelser i djupaste bemärkelse: Vad är människans roll i skapelsen? Vilket ansvar har vi för dem långt borta? Vad gör vi med vår oro? Vad får vi hoppas på? Inte minst viktigt är barnperspektivet ...”, skrev Svenska kyrkans biskopar 2019.⁹

Utvecklingen pekar således på att det är rimligt och angeläget att utvidga begreppet genom att utöka triaden av ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet med en fjärde dimension, nämligen andlig eller existentiell hållbarhet.

Varför talar vi om andlig hållbarhet?

Det går att hävda att andlig hållbarhet är en dimension som går in i alla de övriga hållbarhetsdimensionerna och att det därför blir överflödigt att nämna den. Eller, att det är ”olutherskt”, rentav gnostiskt, att göra en skarp åtskillnad mellan andligt och kroppsligt. Det andliga och det kroppsliga överlappar ju och går hand i hand. Under flera decenniers arbete med begreppet hållbarhet har det dock blivit tydligt att det går att skilja mellan olika dimensioner samtidigt som dessa dimensioner också hänger ihop. Det handlar om att se skillnaderna men inte skilja åt. Att sträva efter ekologisk hållbarhet utan ekonomisk hållbarhet kommer inte att lyckas i längden. Att koppla ihop ekologisk och ekonomisk hållbarhet utan att uppmärksamma social hållbarhet kommer inte heller att räcka. Inte minst behöver vi ta hänsyn till att vi människor är varelser som brottas med existentiella frågor, söker och skapar mening och kan göra erfarenheter av helighet. Därför måste hållbarhet även inkludera det existentiella eller andliga.

Sedan ett antal år tillbaka talar Svenska kyrkan därför om fyra dimensioner av hållbarhet: ekologisk, ekonomisk, social och andlig. Insikten har satt sig att dessa fyra är ömsesidigt beroende av varandra. I

⁶ Se till exempel [Sveriges biskopar: Klimaträttsvisa rotad i en biblisk tanke - DN.se](#) publicerat 2021-10-26.

⁷ En första version av Biskopsbrevet om klimatet kom 2014, en reviderad utgåva publicerades 2019, i engelsk översättning 2020. [Ett biskopsbrev om klimatet - Svenska kyrkan](#)

⁸ I svensk översättning av Carl Otto Werkelid, Stockholm: Veritas Förlag [laudatoisärtryck_final.pdf \(veritasforlag.se\)](#)

⁹ [SK20077-Biskopsbrev-klimat-webb uppslag \(5\).pdf \(svenskakyrkan.se\)](#) s. 12.

det svenska samhällsklimatet är det lätt att få gehör för de första tre, medan det andliga väcker fler frågor. Dels rena förståelsefrågor: Vad menas med ”andlig”? Dels teologiska: Ska en evangelisk-luthersk kyrka tala om det andliga som ett särskilt område?

Det senare först: Snarare än ett särskilt eller separat område är det andliga en dimension av en helhet – en dimension utan vilken helheten inte är hel. Det andliga handlar om Andens liv i oss. Enligt 2 Tim 1:7 har Gud inte gett oss modlöshetens ande utan kraftens, kärlekens och självbesinningens. Det är skillnad på liv med eller utan en sådan ande. Det andliga handlar om anden som rör sig i skapelsen liksom i människans själsliga andning.

När det gäller förståelsen av begreppet andlig hållbarhet är första steget att bryta det främlingskap som finns kring andlighet. Det är talande att Svensk ordbok (SO) som utlovar en ingående beskrivning av ordförrådet i modern svenska meddelar: ”Sökningen på andlighet i SO gav inga svar.”¹⁰ Erfarenheten visar att det ofta är lättare att relatera till den engelska översättningen, *spiritual* och *spirituality*. ”Spiritual” upplevs som mera naturligt, mindre konstlat och mindre exklusivt. Men anden och det andliga är okonstlade, det handlar om Guds energi som håller världen vid liv.

Tidigare biskopen i Stockholm, Krister Stendahl, noterar att Jesus enligt Johannesevangeliet beskriver allas enhet i Gud liksom enheten mellan Fadern och sig själv (Joh 17:21) med ett närmast biologiskt språk. Stendahl skriver: ”När jag läser och mediterar över sådana ord ser jag nästan den livgivande Andens flöde genom artärerna och venerna i Guds skapelse. Och flödet av denna energi var fullständigt obehindrat mellan Fadern och Sonen. Och det vi kallar synd och olydnad blir till hinder och förhårdnad av artärerna – som hindrar flödet av den heliga Anden, livsblodet för överflödande liv.”¹¹ Anden är energi, inte makt. Makt är för att härska, energi för att leva.¹²

Den heliga Anden är också kraften som håller kyrka och värld ihop. Det är ytterligare ett skäl till att andlig hållbarhet är en väsentlig dimension i hållbarhetsarbetet. Krister Stendahl beskriver det enkelt men tydligt: Den heliga Anden, en enda och evigt densamma, kan göra det möjligt att vi tänker ”både-och” i många situationer där vi annars briljerar med ”antingen-eller”. Då ”blir vi förtrogna med hur Anden som lärare förnyar kyrkans tro *och* mänsklighetens intellektuella sökande; hur den förenande Anden förnyar kyrkans kärlek *och* mänsklighetens solidaritet; hur Anden som befriare förnyar kyrkans rättvisa *och* mänsklighetens moraliska kraft; hur Anden som livgivare förnyar kyrkans hopp *och* mänsklighetens strävanden.”¹³

Utöver dessa teologiska skäl är rätten till andlighet dessutom inskriven i lagen. I Barnkonventionen som sedan 2020 är lag i Sverige står det att varje barn har rätt till den levnadsstandard som det behöver för sin fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling (artikel 27).¹⁴ Också här är det andliga en självklar dimension i varje människas liv.

Vikten av den andliga dimensionen kommer till uttryck även i Världshälsoorganisationens (WHO) beskrivning av existentiell hälsa. Enligt WHO består existentiell hälsa av åtta komponenter: andlig anknytning, mening och syfte med livet, upplevelsen av vördnad och förundran, helhet och integration, andlig styrka, inre frid, hopp och optimism samt tro.¹⁵

---

¹⁰ Sökning på svenska.se.

¹¹ Krister Stendahl. 1990. Energy for life: Reflections on the Theme “Come, Holy Spirit – renew the Whole Creation”. Geneva: WCC publ., s. 29 (egen översättning).

¹² Stendahl, s. viii.

¹³ Stendahl, s. 50 (egen översättning, kursiv i original).

¹⁴ [konventionen-om-barnets-rattigheter-svenska-2018.pdf](https://www.regeringen.se/491311/publications/1/1/konventionen-om-barnets-rattigheter-svenska-2018.pdf) (regeringen.se)

¹⁵ Dessa komponenter är återgivna utifrån World Health Organization (WHO), 2012 (2002). WHOQOL Spirituality, Religiousness and Personal Beliefs (SRPB) Field-Test Instrument som finns på <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-MSD-MER-Rev-2012-04> s. 20-23. Även andra varianter finns i omlopp. Livsstilsverket från Göteborgs universitet återger WHO:s åtta aspekter av existentiell hälsa som inre harmoni, förundran, mening i livet, andlig styrka och närhet, helhet, hopp och tro som resurs. [WHO:s syn på existentiell hälsa | Livsstilsverket](#)

Vad är andlig hållbarhet?

Andlig hållbarhet är inte ett knivskarpt definierat och avgränsat begrepp. Det talas även om religiös, moralisk eller existentiell hållbarhet. I många sammanhang är andlig och existentiell närmast utbytbara. Existentiell betecknar det som är viktigt eller avgörande för vår existens. Andlig syftar på de värden och den anda som via själslivet kommer till uttryck i hur en person är och handlar. Ordet religiös refererar ofta till en specifik religiös tradition. Moral är snarast en följd av andlighet eftersom moraliska val är en konsekvens av det som en person eller en gemenskap är djupast övertygad om och ytterst litar på. Därför framstår andlig (eller existentiell) hållbarhet som det mest användbara begreppet. Det är så att säga livssynsöppet och kan, men måste inte, peka på en specifik religiös tradition. I ett kyrkligt sammanhang är det naturligt att föredra ”andlig hållbarhet” på grund av kopplingen till den heliga Anden som livgivande kraft.

Enkelt sagt, andlig hållbarhet är det som får oss att se längre och djupare i både tid och rum. Biskop Andreas Holmberg talar om andlig hållbarhet som en ”förståelsehorisont” som föder hopp. Till andlig hållbarhet hör en fördjupad motivation att behandla naturen/skapelsen med respekt, ödmjukhet, tacksamhet och ansvar. Vi är sammanvävda med hela skapelsen, såsom den har utvecklats genom evolutionshistorien och kommer att bli, med gångna och kommande generationer, nära och fjärran. Konkret betyder det att hänsyn till livsvillkoren för andra arter och för framtida generationer är en nödvändig del av förvalterskapet.

Andlig hållbarhet kännetecknas av vilja och förmåga att agera mot kortsiktiga intressen samt att göra även krävande livsstilsförändringar därför att de gagnar det gemensamma goda nu och i framtiden. Den går hand i hand med kärlek, (gemensam) självbesinning, mod och motståndskraft. Den kommer till uttryck i beteenden och beslut som uttrycker och stärker hopp.

De frågor och åtaganden som hör ihop med andlighet är inte bara förenliga med en helhetssyn på hållbarhet utan de är en väsentlig del av en holistisk syn på hållbarhet.¹⁶ Samers vittnesmål understryker denna helhetssyn: ”Markerna och naturen är vårt hem där vår identitet, våra minnen, vår kultur, våra heliga platser, andlighet, våra näringar och vårt språk formats och upprätthållits genom årtusenden. Vårt sätt att leva i nära samklang med markerna och naturen är att leva andligt.”¹⁷

För Svenska kyrkan finns anledning att utgå ifrån att skogsförvaltning och andlig hållbarhet upplevs ligga närmare varandra än till exempel andlig hållbarhet och finansiella investeringar, eftersom många svenskar har lätt att associera andliga erfarenheter med just skogen – även om det emellanåt är svårt att sätta ord på dessa erfarenheter.¹⁸ Skogen är bland mycket annat en projektyta för andliga behov. De som förvaltar skogen behöver därför också ha en förståelse för andlighet och andlig hållbarhet för att kunna agera klokt.

Dock är det inte lätt att mäta andlighet och därmed andlig hållbarhet. Däremot går det att formulera kriterier som det går att basera forskning på. Ett kriterium för social hållbarhet är exempelvis graden av delaktighet i samhället. När det gäller andlig hållbarhet skulle WHO:s kriterier för existentiell hälsa kunna vara användbara, särskilt när de inte bara ses i ett individuellt perspektiv. Då skulle det kunna undersökas hur en population inom ramen för hållbarhetsfrågorna kan artikulera existentiella och

---

¹⁶ Global Institute of Sustainability and Innovation vid Arizona State University i USA arbetar sedan 2015 med ett Spirituality and Sustainability Initiative (SSI). De hävdar att ”den typ av frågor och åtaganden som förknippas med andlighet inte bara passar in i, utan är en väsentlig del av ett omfattande och holistiskt synsätt på hållbarhet. SSI är ett sekulärt, icke-konfessionellt initiativ som definierar andlighet brett för att inkludera humanistiska värderingar och informella former av andlighet såväl som etablerade religiösa traditioner.” [Research | Global Institute of Sustainability and Innovation \(asu.edu\)](#)

¹⁷ Vittnesmål framfört av Ingrid Inga vid gudstjänsterna då Svenska kyrkans ursäkt till det samiska folket uttalades (den 24 november 2021 i Uppsala domkyrka och den 23 oktober 2022 i Luleå domkyrka). [Vittnesmål om samisk andlighet - Svenska kyrkan](#)

¹⁸ Se till exempel David Thurffjell. 2020. Granskogsfolk – Hur naturen blev svenskarnas religion. Stockholm: Norstedts.

andliga frågor och behov, hur tillgången till andlig vård ser ut, hur hög resiliensen är, hur oro och hopp formuleras och så vidare.

Än finns ingen omfattande forskning om sambandet mellan andlighet och hållbarhet. Men det finns undersökningar som pekar på en utbredd medvetenhet om kopplingen mellan andlighet och hållbarhet och nyttan av att inkludera andlighet i forskning och undervisning om hållbarhet.¹⁹ Det kan hävdas att en bättre integration av andlighet och hållbarhet ger effektivare och hållbarare strategier för framtida utveckling.²⁰

Hur kan vi tala om andlig hållbarhet i kristet perspektiv?

Att vara människa innebär att ingå i ett nät av relationer som har fyra dimensioner: relationen till själva tillvarons grund – den som de flesta människorna på vårt jordklot på sina olika språk kallar Gud, till skapelsens helhet, till medmänniskor och till sig själv. Denna livssyn har stöd Bibelns andra gestaltning av skapelsemyten, berättelsen som börjar i 1 Moseboken 2:4b: Gud formar en varelse av jord (hebreiskt: *adamah*) och blåser sedan in liv genom dess näsborrar. Genom Guds livsande blir ”jordvarelsen” människan levande, hon som av *adamah* fick namnet Adam. Nu är gudsrelationen etablerad som den allra första relationen. Så småningom ger människan namn åt sina ”medvarelser” djuren och får i uppdrag att bruka och vårda Edens trädgård. Då har relationen till skapelsen kommit till som den andra grundläggande relationen i livet. Sedan får den första människan sällskap av en varelse som är mer lik henne än alla andra. Relationen till medmänniskan finns där som den tredje relationen. Livet beskrivs nu som att vara i samspel med Gud, skapelsen och varandra.

Snart därefter äter människorna av den berömda frukten från trädet mitt i trädgården. Då öppnas deras ögon och de ser att de är nakna. Människan blir medveten om sig själv; självrelationen har börjat. Vårt liv bygger på att finnas i detta fyrfaldiga nät av relationer: till själva tillvarons grund, till skapelsens helhet, till medmänniskor och till sig själv. Ett fyrdimensionellt nät av sammanhang – det är människolivets kännetecken. Det motsvaras av ett fyrdimensionellt hållbarhetssammanhang: andligt, ekologiskt, socialt och ekonomiskt.

Gud, skapelsen, medmänniskan, själv – så är ordningen i den bibliska berättelsen. Den livshållning som gett oss klimatkrisen agerar tvärtom.²¹ Först jaget och dess intressen, sedan medmänniskorna, därefter skapelsen och till sist Gud.

Att vända tillbaka till den ursprungliga ordningen innebär att ekonomiska och jag-centrerade värden inte längre hamnar först. Det gör i stället relationen till själva tillvarons grund, respekten för livgivandet, ödmjukheten inför allt, den andliga dimensionen. På andra plats hamnar insikten om vårt mänskliga beroende av skapelsen, om relationen mellan naturens makt och människans makt, bådas resiliens och sårbarhet samt vikten av ett gott förvalterskap. Utifrån dessa insikter kan och ska vi lämpligen ordna våra sociala relationer i det personliga och det samhällsliga. Slutligen är det i samspel med dessa tre dimensioner som vår självförståelse formas och utvecklas. Utan ett du blir det inget jag.

Andlig hållbarhet handlar om att omsätta insikterna om den fyrdimensionella helheten i praktiken, och att göra det i lokala, regionala och globala kontexter. Kontexterna kan skilja sig åt en hel del i både rum och tid. Västeuropa, liksom västerländsk filosofi och teologi, har påverkats på djupet av två rörelser, nämligen renässansen och upplysningen. Båda har betytt mycket positivt för utvecklingen, men också lett till en viss ensidighet i synen på förnuftet. I väst odlades en vördnad för förnuftet

---

¹⁹ Walter Leal Filho, Amanda Lange Salvia, Rohana Ulluwishewa et al. “Linking sustainability and spirituality: A preliminary assessment in pursuit of a sustainable and ethically correct world”, *Journal of Cleaner Production*, Volume 380, Part 2, 2022, 135091 [Linking sustainability and spirituality: A preliminary assessment in pursuit of a sustainable and ethically correct world - ScienceDirect](#)

²⁰ Luetz, J.M., Nunn, P.D. Spirituality and sustainable development: an entangled and neglected relationship. *Sustain Sci* 18, 2035–2042 (2023). [Spirituality and sustainable development: an entangled and neglected relationship | Sustainability Science \(springer.com\)](#)

²¹ För mer om klimatkrisens historiska bakgrund jämför Biskopsbrevet om klimatet (2019), kapitel 2, s. 31–39.

(*ratio*) som kunde leda till ett motsatsförhållande mellan rationalitet och mystik. Så blev inte utvecklingen i ortodoxa kyrkor där det ligger närmare till hands att tänka förnuft *och* mystik, inte förnuft *mot* mystik, vilket kan ge andra ingångsvärden för att tänka och arbeta för andlig hållbarhet.²²

Förtroendet för förnuftet är på goda grunder starkt. Men i det långa loppet behövs en livssyn som förenar det rationella med det existentiella och andliga. Det är särskilt nödvändigt i tider av kriser och nöd. Ett andligt vakuum hindrar människor från att mobilisera sin fulla potential för att hitta lösningar. Det leder till ökad rädsla i stället för att främja det mod som skulle behövas för förändring och anpassning. Det kan till och med vara så att benägenheten att omfamna konspirationsteorier förstärks av avsaknaden av en kultur som är både intellektuellt sund och andligt grundad. Annorlunda sagt, vi har de bästa förutsättningarna att tänka och handla klokt om både hjärna och hjärta samverkar.

Andlighet överskrider förnuftet men är för den skull inte oförnuftig. Mer än rationellt är inte automatiskt detsamma som irrationellt. Och det är definitivt inte en ursäkt för att tänka slarvigt. Frågan om vad som är sant och vad som inte är det förblir avgörande, särskilt i en tid då lögnen och manipuleringar av sanningen med hjälp av digital teknologi sprids mer än någonsin förr i historien.

Fides quaerens intellectum, tron som kräver förnuft och insikt, har länge varit en tanke med bärkraft i den västliga teologin.²³ Just bärkraft är för övrigt det norska ordet för hållbarhet: *bærekraft*. Det är en meningsfull beteckning inte minst när det gäller andlig hållbarhet, eftersom den handlar om det som bär oss och ger bärighet så att vi kan bära de umbäranden som är nödvändiga.

Andlig hållbarhet handlar också om en hållbar andlighet. Evangelisk-luthersk teologi påminner ständigt om att vi är ”rättfärdiga och syndare på en och samma gång”, rättfärdiggjorda av nåd och genom tro. När allt kommer omkring lever vi mer av det vi får än av det vi gör. Vi lever av nåd. Det är en Guds gåva till oss att vårt värde i Guds ögon inte beror på våra prestationer utan på den kärlek Gud har till oss. Därför ber, hoppas och kämpar vi för att den bundna kraft som bor i oss och hela mänskligheten ska kunna frigöras för skapelsens bästa. Vi bekänner att vi har del i världens bortvändhet från Gud, samtidigt som vi vet att vi kan åstadkomma förändring, trots att vi saknar både den fulländade kunskapen och den perfekta viljan. Vi kan ha en realistisk syn på allt som står emot det goda i och omkring oss och i hela skapelsen och ändå odla lusten och viljan att värna och vårda det goda. Vår tillit kan skifta, och den får sina törnar av livets utmaningar, men löftet och uppdraget som Gud ger står alltid kvar. Dopet märker oss för alltid med skapelsens livgivande vatten och löftet om Guds trofasthet. På denna grund är det möjligt att vända om från destruktiva sätt att leva. Den dagliga omvändelsen som Martin Luther talade om är ett annat begrepp för att dagligen justera kompassen i riktning mot nåd, frihet och kärlek i och för världen.

En mer universell ansatspunkt för andlig hållbarhet hittar vi i den gyllene regeln. Den finns i olika skepnader i många religioner. Enligt Bibeln lyder den: ”Allt vad ni vill att människorna ska göra för er, det ska ni också göra för dem” (Mt 7:12 och snarlikt Luk 6:31). På andra håll förekommer även den omvända formuleringen: Allt vad ni inte vill att andra ska göra mot er, det ska ni inte heller göra mot dem. Båda varianter kan vara riktninggivande i vardagen liksom i krävande etiska situationer.

Den gyllene regelns omedelbara användningsområde är interaktionen mellan människor här och nu. Men egentligen är dess räckvidd större än så. Mänskligheten – särskilt vi i det globala nord – har anammat levnadssätt som har en stark och ofrånkomlig påverkan på människor långt borta i både rum och tid. Också människorna på andra sidan jordklotet och kommande generationer måste inkluderas i den ömsesidighet som den gyllene regeln förutsätter. När perspektiven vidgas på det viset är en rimlig tolkning av den gyllene regeln: Ju större, långvarigare och potentiellt skadliga konsekvenser mänskligt

---

²² Detta finns närmare belyst i artikeln ”Patriarken och ärkebiskopen: ’Klimatkrisen förvärras när man gör en dygd av girighet’” som Svenska kyrkans ärkebiskop och den grekisk-ortodoxa patriarken Bartholomeus I skrev den 24 september 2019 med anledning av den senares besök i Sverige. [”Klimatkrisen förvärras när man gör dygd av girighet” - DN.se](#)

²³ Anselm av Canterbury (1033/34–1109) använder formuleringen i sin skrift *Proslogion*.

handlande har desto mer fog för att låta försiktighetsprincipen råda. Att de som bidragit minst till klimatförändringar ofta drabbas hårdast av deras konsekvenser är således också ett brott mot den gyllene regeln.

Sin begränsning har den gyllene regeln i att den kan tyckas göra människan till alltings mått. Då kan den befrämja antropocentrism, en människocentrerad livssyn på bekostnad av den övriga skapelsen. Därför behöver vi se den gyllene regeln ihop med det (tre)dubbla kärleksbudet i judisk och kristen tradition: Du ska älska Herren, din Gud, över allting och din nästa som dig själv.²⁴ Det går inte att älska Gud utan att älska skapelsen, eftersom den är Guds verk. Gud är i sin skapelse, samtidigt som Gud alltid är mer än sin skapelse – en insikt som beskrivs med det teologiska begreppet panenteism.²⁵

Det har hänt att skapelseteologin har kantrat åt olika håll. Än har den ensidigt betonat det underbara och finstämda i naturen och blundat för den brutala kamp om tillvaron som också är naturens signum. Än har den nedvärderat och instrumentaliserat naturen och så legitimerat dess utnyttjande och förstörelse. Ett panenteistiskt synsätt motiverar en skapelseorienterad livssyn som är ett hållbart alternativ både till en verklighetsfrämmande romantisering och till en hänsynslös exploatering av skapelsen.

Vad är ”mervärdet” med andlig hållbarhet?

Det är alltid vanskligt att peka på ett (mer)värde med tro och andlighet. Gud ska älskas för Guds egen skull och inte för att förtjäna sig ett bättre liv. Med andra ord, religion ska inte instrumentaliseras. Ändå går det inte att blunda för att tro har konsekvenser som på ett eller annat sätt kan ge ”mervärde”.

2008 tog Svenska kyrkans ärkebiskop initiativet till ett internationellt och interreligiöst klimatmöte. Det resulterade i *Uppsala Interfaith Climate Manifesto*, undertecknat av ett trettiotal företrädare för olika religioner och vetenskapliga discipliner från Asien, Afrika, Europa och Amerika. Tillsammans lyfter de fram rättvisa, solidaritet och medkänsla som kärnvärden i världens alla större heliga traditioner.²⁶ De skriver: “Världsreligionerna är en källa till kraft att förändra livsstilar och konsumtionsmönster. Religiös tro förblir en stark kraft för det goda bland en betydande del av den mänskliga familjen.”²⁷

Hur denna kraft kan yttra sig när det gäller hållbarhet ska här illustreras med hjälp av sex exempel. Den andliga dimensionen tillför något till förståelsen av identiteten hos människor som strävar efter hållbarhet, till livshållning och motivation, till hållbarhetens metoder och innehåll samt till de förhållningssätt som kan växa fram.

Vad gäller *identitet* ger beskrivningen av människor som skapade medskapare en grund för att förstå mänsklig kraft och kreativitet å ena sidan och mänsklig sårbarhet och dödlighet å andra sidan.²⁸ Biskopsbrevet om klimatet visar hur en förståelse av människan som skapad medskapare är till nytta för att forma en kristen antropologi för den nuvarande tidsåldern.²⁹ Begreppet skapad medskapare belyser människans ställning i kosmos, samtidigt som det ger orientering inför livets utmaningar här och nu. Det bygger på vår fyrdimensionella relationalitet.

---

²⁴ Luk 10:27: ”Du skall älska Herren, din Gud, av hela ditt hjärta och med hela din själ och med hela din kraft och med hela ditt förstånd, och din nästa som dig själv.” Jämför också 5 Mos 6:5 och 3 Mos 19:18.

²⁵ Till skillnad mot panteism som likställer Gud och skapelsen betonar panenteism att Gud är närvarande i sin skapelse men samtidigt alltid mer och annorlunda än skapelsen.

²⁶ Uppsala Interfaith Climate Manifesto 2008. Uppsala: Church of Sweden. s. 15.

²⁷ Uppsala Interfaith Climate Manifesto s. 9f. (egen översättning).

²⁸ Begreppet skapad medskapare (created co-creator) går tillbaka till den lutherska teologen Philip Hefner (1993) i boken *The Human Factor*. Minneapolis: Fortress Press.

²⁹ Biskopsbrevet om klimatet, s. 64–66.

Beträffande *livshållning* skärper en självförståelse som skapad medskapare vår känsla av samexistens med hela skapelsen. Därmed kan antropocentrism och även androcentrism (en manscenterad livssyn) övervinnas. Lyhörtheten för urfolkens röster kommer att växa. Respekten för icke-mänsklig natur kommer att öka. Detta kommer också att förbättra förmågan att konstruktivt hantera tvetydiga begrepp som *dominium terrae*, föreställningen av människans dominans över jorden, baserad på en ensidig och antropocentrisk tolkning av uppmaningen till människan att lägga jorden under sig (1 Mos 1:28). Det är inte bara människor som kan fara illa av våld, som en gång den man som blev överfallen på vägen från Jerusalem ner till Jeriko och fick hjälp av en barmhärtig samarier (Luk 10:25-37). Även ekosystem kan falla i rövarhänder och bli en nästa som behöver vår hjälp. Här finns möjligheten att vi på djupet begriper och erfar att det är kärleken som är störst – att den är Guds väsen och den kraft som vill komma till uttryck i relationalitetens alla dimensioner (1 Kor 13:14; 1 Joh 4:8).

Gällande *motivation* är det troligt att inkluderingen av den andliga dimensionen stärker både motståndskraft och förändringsberedskap. Ett samhälle som förstår att värdera livets existentiella dimensioner vinner på att låta de religiösa traditionernas sociala och etiska ”kapital” få bidra till ett hållbart samhällsbygge. Dessa präglas ofta av en kulturell omsorg, ett andligt djup och en moralisk kraft som rent sekulära perspektiv kan sakna. Här finns mening och verktyg för meningsskapande, inte bara när det handlar om vördnad och förundran inför livet och skapelsen utan också när det handlar om lidande och uppoffringar. Det ger moralisk motivation och styrka att föreställa sig en mer hälsosam framtid och göra vad som behövs för att uppnå den. Med andra ord, här finns ”de sju nycklarna till omvändelse”: att ta skuld, sorg och vrede på allvar, att väcka förundran och fascination, att odla tacksamhet och förnöjsamhet, att återupptäcka och återerövra ”vi”, att älska på, att måla nya bilder av det goda livet och att vila.³⁰

Vid fokus på *metod* blir det tydligt att andlig hållbarhet använder sig av den gamla teologiska principen *lex orandi – lex credendi*. Den innebär att utövandet av tro och värderingar också styr hur tankar och principer formuleras och tolkas. Därför är till exempel liturgier som uppmärksammar såväl skapelsen som ett ständigt pågående under som hoten mot skapelsen och den biologiska mångfalden viktiga för hur våra tankar och handlingar formas. Ritens betydelse ska inte underskattas. Den har ett språk med ord och bortom ord som har betydelse för hur våra övriga uttryckssätt utvecklas. Den andliga dimensionen av hållbarheten rymmer möjligheter att bygga broar mellan aktivism och teoretisk kunskap och kan på så sätt öka effektiviteten i hållbarhetsarbetet.

När det gäller *inhåll* innebär en andlighet som grundas på kristen tro till exempel en bekräftelse att rättfärdiggörelse och rättvisa hör ihop. På teologiska grunder framhävs då vikten av klimaträttvisa nu och för kommande generationer samt att den eftersträvas i ord och handling.

Slutligen, när det gäller *förhållningssätt*, kommer andlighet att möjliggöra ett trovärdigt hopp. Hopp som är trovärdigt befriar till handlingskraft. Ett bärkraftigt hopp kännetecknas av minst tre saker. För det första kan det härbärgera vrede, sorg och frustration över allt som inte är rätt och går fel. För det andra är det grundat i ödmjuk realism, som hjälper oss att förhålla oss klokt till våra styrkor och svagheter, till vår sårbarhet och vår kreativitet, till vår kraft och vår dödlighet. Och för det tredje ger det oss möjlighet att göra ett val som förblir en möjlighet i de flesta situationer: att välja modets väg snarare än förnekelse eller resignation.³¹

Var sker (Svenska) kyrkans arbete med andlig hållbarhet?

Andligt hållbarhetsarbete i samklang med de övriga dimensionerna av hållbarhet sker på åtminstone fyra plan:

---

³⁰ Andreas Holmberg. 2023. Gud såg att det var gott: Att vara människa och kyrka i klimatnödens tid. Stockholm: Verbum. 47–97.

³¹ För mer om hopp se Antje Jackelén. 2020. Otålig i hoppet. Stockholm: Verbum. 95–116.

1. Den teologiska grundläggningen för allt hållbarhetsarbete. Hit hör till exempel en helhetssyn på den fyrdimensionella relationaliteten, en människosyn som inkluderar bland annat ”skapad medskapare” och förvalterskap, kritik av antropocentrism och utveckling av ett skapelseorienterat perspektiv. Denna grund är vägledande för arbetet på alla andra plan.

2. Det pastoralas arbetet genom att utföra den grundläggande uppgiften att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. Det sker genom utformningen av liturgi, förkunnelse och undervisning, men också genom att uppmärksamma de självårdsbehov som uppstår i relation till förlusten av biologisk mångfald och klimatförändringar och som kan vara olika för olika generationer. Dit hör även att medvetet ta till vara församlingsmedlemmars kunskaper på olika fackområden för att höja församlingens samlade kunskapsnivå i hållbarhetsfrågor. Där så sker stärks också församlingens arbete med diakoni och mission.

3. Styrningen och det operativa arbetet när det gäller materiell och immateriell resursförvaltning. När det gäller tillgångsförvaltning på kyrkans alla nivåer är teologi och etik själva grunden, inte ett tillägg. Frågor om energiförbrukning, utsläpp, jord- och skogsförvaltning ska ses i ett hållbarhetsperspektiv där ekologiska, ekonomiska, sociala och andliga hållbarhetsperspektiv är integrerade med varandra.

4. Det konkreta arbetet med att kämpa för ett samhälle som uppvisar inte bara ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet, utan också andlig hållbarhet i ett rättviseperspektiv över tid och rum. Kyrkan har tagit samhällsansvar långt innan moderna politiska strukturer såg dagens ljus. Det kyrkliga arbetet för ett hållbart samhälle och en hållbar värld ska ses i det perspektivet.